

NİSAN 2000 • SAYI: 112

Diyanet

Fiyatı: 650.000 TL.

AYLIK DERGİ

ISSN 1302-3225 / Diyanet Aylık Dergi

**Hazreti
Muhammed(S.A.S.)'in
Kutlu Doğumu**

**2000'li Yıllardan
1000 Yıl Önceki Dünyaya Bir Bakış**

Değişen Dünya ve

Değişmeyen İslâm

BAŞYAZI

Hac ve Kutlu Doğum.....7
Mehmet Nuri YILMAZ

MERHABA

Peygamberimizi Anmak ve Anlamak.....4
Harun ÖZDEMİRCİ

GÜNDEM

Hazreti Muhammed'in Kutlu Doğumu.....6
Şükrü ÖZBUĞDAY

Hazreti Peygamber'in Kötü Alışkanlık ve Davranışlara Karşı Tavni ve Kötü Davranışları Önleme Prensipleri.....10
Dr. Adem APAK

Hilye.....16
Muhsine AKBAŞ

VAAZ ÖRNEĞİ

Kutlu Doğum.....20
Lütfi ŞENTÜRK

İNSAN VE HAYAT

İman-Erdem İlişkisi.....26
Mustafa TÜRKGÜLÜ

KAPAK

Değişen Dünya ve Değişmeyen İslâm.....29
Dr. İbrahim PAÇACI

DİN VE TOPLUM

Avrupa Birliğinde Din Faktörü.....42
Doç.Dr. Fikret KARAMAN

İnsan Hakları.....46
Alaattin KOÇAK

ARAŞTIRMA-İNCELEME

2000'li Yıllardan 1000 Yıl Önceki Dünyaya Bir Bakış.....54
Mesut ÖZÜNLÜ

KÜLTÜR-SANAT

Kur'an'ı Göz Nuruyla Çoğaltan Hattatımız: Hasan Rıza.....64
Mustafa BEKTAŞOĞLU

BİLİM

İnternet.....66
H.İbrahim ÖZEL

Basın Toplantısı.....70

HABERLER

Ahmet ARSLAN
Ali YILDIRIM.....72

BULMACA

Sedat MEMİŞ.....80

Hazreti
Muhammed'in
Kutlu Doğumu

Sayfa 6

Dini koyan Allah'tır; ama onu eksiksiz bir şekilde insanlığa sunan peygamberdir. Dini değerleri hayatında yaşantı haline dönüştürmesi için de insanın, peygamberin örneğine ihtiyacı vardır.

HİLYE

Sayfa 16

Hilye lügat anlamı olarak güzel vasiyet, süs, güzel görülmektir. Örfi olarak peygamberimizin vasıflarını, maddi ve manevi hallerini konu alan eserlerdir.

Bunlara ayrıca Hilye-i Saadet, Hilye-i Şerif, Hilye-i Nebevi diyerek de isimler verilir. Bunlara ayrıca Hilye-i Saadet, Hilye-i Şerif, Hilye-i Nebevi diyerek de isimler verilir. Bunlara ayrıca Hilye-i Saadet, Hilye-i Şerif, Hilye-i Nebevi diyerek de isimler verilir.

Değişen Dünya ve Değişmeyen İslâm

Sayfa 29

Dini hükümler dar kılıplara sıkıştırılabilecek donuk kaideler değildir. Bilakis bu hükümler zaman ve şartların değişmesiyle uyum sağlayan esnek bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle zamanın değişmesiyle hükümler de değişir.

Diyanet

AYLIK DERGİ

NİSAN 2000 . SAYI: 11

Diyanet İşleri Başkanlığı Adına Sahibi
HARUN ÖZDEMİRÇİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
GAFFAR TETİK

Mali İşler ve Dağıtım Sorumlusu
SALIM GÜNEY (Dön. Ser. İşl. Müd.)

Yayına Hazırlayanlar
ABDULBAKİ İŞCAN / SEDAT MEMİŞ

Tashih
MESUT ÖZÜNLÜ
İLHAMİ AYRANCI
MUSTAFA BEKTAŞOĞLU

Haber ve Fotoğraflar
AHMET ARSLAN

Arsiv
ALİ YILDIRIM

Yazı İşleri
ABDİN BÖREKÇİ - BAYRAM UÇAKOĞLU

TEMSİLCİLİKLER
Yurtiçi: İl Müftülükleri, İlçe Müftülükleri
Yurtdışı: Din Hizmetleri Müşavirlikleri,
Din Hizmetleri Ataşelikleri
İDARE YERİ

Dr. Mediha Eldem Sokak No:35
06420 Kızılay - ANKARA
Tel: (0312) 435 52 73 (3 Hat) - 435 30 20
Fax: (0312) 432 45 88 - 435 14 90

ABONE ŞARTLARI

Yurtiçi: Yıllık 6.240.000 TL. (KDV Dahil)
Yurtdışı: Yıllık ABD 25 \$ / Kanada 25 CAD / Almanya 40 DM,
Hollanda 40 NLG / İsviçre 40 CHF / Fransa 150 FRF / Belçika 7
BEF / Avusturya 275 ATS / İsveç, Norveç, Danimarka, 200 DKK
Öteki ülkeler için Alman Markı esas alınır.

Abone kaydı için, ücretin Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün T
Ziraat Bankası, Akay Şubesi'ndeki 30423/112807 No'lu hesabı
yatırılması ve makbuzun fotokopisi ile abonenin hangi sayıdan başlı
cağını bildirir mektubun, "Diyanet İşleri Başkanlığı - Döner Sermay
İşletme Müdürlüğü Kocatepe / ANKARA" adresine gönderilmesi gere

ABONE İŞLERİ
Tel: (0312) 435 72 51 / 107

DİZGİ
HASAN YILDIRIM
Akif ERDEM
HASAN EKİNCİ
R. PAŞA YEDEKÇİ
MEHMET KARADAŞ

SAYFA DÜZENİ
ORHAN AKCAN

BASKI - ÇİLT
ÖZGÜN MATBAACILIK SAN. TİC. A. Ş.
Konya Devlet Karayolu 22. km. GÖLBAŞI
Tel: (0312) 484 45 70
Fax: (0312) 484 01 78

Ayda Bir Yayınlanır
Diyanet Aylık Dergi ve
her türlü yazışmalar için
İnternet: <http://www.diyamet.gov.tr>

Avrupa Birliği'nde Din Faktörü

Sayfa 42

Tarih boyunca dinler, toplumların barış içinde yaşamalarına katkıda bulunmuştur. Nitekim çağımızda da AB ülkeleri kendi aralarında din faktörüne büyük değer vermektedirler. İnsanlığa barış ve huzur mesajı getiren en son ve mükemmel din ise şüphesiz ki İslâmîyettir.

Sayfa 46

İnsan Hakları

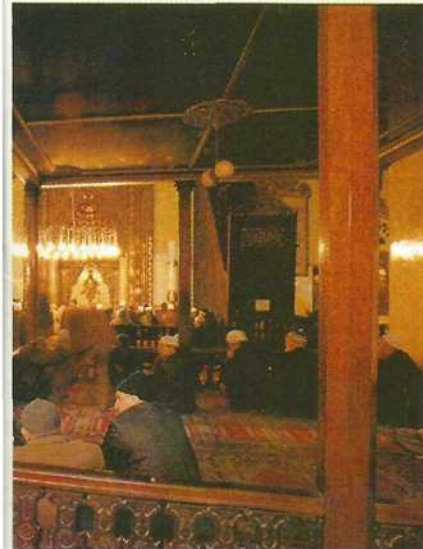
islâm inancına göre; Yüce Yaratıcı insanı yaratırken onun haklarını da belirtmiştir. Haklar insanın kişiliğinin bir parçasıdır. Bu tabii haklar ile dinler arasında da sıkı bir ilişki vardır. Kanunlar, hakların korunması için yapıp uygulanır.

2000'Lİ YILLARDAN 1000 YIL ÖNCEKİ DÜNYAYA BİR BAKIŞ

Avrupa, 1000'li yılların hem en ileri hem en geri kıtası olma özelliğini korurken; Asya'nın bir kısmında çıkış, bir kısmında da iniş trendi hakimdi. Başka bir deyişle yeni batışlar, birtakım yeni doğuşların müsebbibi rolünü oynuyordu.

Sayfa
54

DEĞİŞEN DÜNYA VE DEĞİŞMEYEN

İslam

■ Dr. İbrahim PAÇACI

Diyaret İşleri Başkanlığı Müfettişi

Toplumsal hayat her zaman ve her yerde aynılık arz etmez. Zaman içerisinde her şey değişmektedir; toplumsal yapı, insanların ihtiyaçları, kültürleri, teknoloji... Günümüz mevcut hayat şartları, öncekinden tamamen farklı bir konumdadır. Mesela dün, savaş ve nakil aracı olan at, geçim kaynağı olan avcılık çok önemli kabul edilirken, bugün eski değerini kaybetmiştir. Aynı şekilde, yöreden yöreye, bölgeden bölgeye, kültürden kültüre insanların öncelik sıralamaları ve ihtiyaçları da farklılık göstermektedir. Bir bölge için hayati önem taşıyan bir husus, başka bir bölge için hiç de cazip olmayabilir. Mesela, adalardan oluşan bir ülke için balıkçılık ve denizcilik çok önemli iken, kara toplumunda tarım ve hayvancılık daha öncelikli olacaktır. Kutuplardaki hayat ile ekvatora yakın olan bölgelerdeki hayat birbirinin aynı olmayacaktır.

İnsanın yaratılışından beri var olan ve çağımızda baş döndürücü bir hal alan değişim karşısında, yaklaşık 1400 yıl evvel indirilen İslâm, bugünün problemlerine çözüm getirebilecek midir? O günün insanları için konulan kurallar çağımız insanlarını bağlayacak mıdır? Bugünkü anlayışla bir devlet halinde olmayıp dağınık bir halde, belli bir coğrafyada yaşayan bir topluma indirilen Kur'an, bütün bölgeleri ve her türlü hayat şartını kuşatabilecek midir? Günümüzde çok karşılaşılan bu sorulara, cevap niteliğinde pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu yazıda da söz konusu sorulara bir nebze çözüm getirilmeye çalışılacaktır. Öncelikle toplumsal hayattaki farklılıklar-değişim konusu kısaca anlatılacak, daha sonra da değişim karşısında dinî hükümlerin durumu incelenecektir.

I. TOPLUMSAL HAYATTA DEĞİŞİM

Toplumların hayatının zaman içerisinde ve mekanlara göre değişeceğinde şüphe yoktur. Sosyal hayattaki bu değişim, tabii çevrenin özelliklerinin farklılaşması, biyolojik yapıya tesir eden imkanların çoğalması, teknik yeniliklerin artması ve kültür yapısının özelliği dolayısıyla meydana gelen değişikliklerle izah edilmektedir⁽¹⁾. Sosyal hayatta meydana gelen değişim; sosyal değerlerde değişme, kurumlarda değişme ve kişiler üzerinde değişme şeklinde sınıflandırılabilir.

Çeşitli faktörlerin birbirlerine etki etmesiyle

meydana gelen karmaşık bir sürecin sonucu toplumsal değişimin temel dinamiklerini, maddi kültür alanında teknolojinin, manevi kültür alanında ise ideolojilerin oluşturduğu söylenebilir⁽²⁾.

Toplumların durumlarındaki değişikliği sebeplerini İbn Haldun şöyle izah etmektedir: "Dünyanın ve milletlerin durumları, adetleri inanışları hep aynı şekilde devam etmez. Toplumların durumları, adetleri ve inanışları zaman ve mekana göre değişiklik arz eder, zaman mekânın değişmesiyle durumları da değişir"⁽³⁾.

İbn Haldun'un bu sözünden hareketle, toplumsal hayattaki farklılıklara etki eden faktörleri, zaman ve çevre olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

A. Zaman Faktörü

Sosyal bir canlı olan insan, varlık sahası çıktığı andan itibaren, fitratında bulunan tekar duygusu sayesinde, eşyaya şekil ve düzen vererek değer yaratan, yaşadığı çevreyi değiştiren ve arada kendisini de değiştirip yenileyebilen üslup bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan akıl gücüyle tüm kainata hükmetme, irade gücüyle de eşyaya dilediği biçimi verme, onu kendi yararına kullanma yetkisine sahiptir. Bu, Allah tarafından kendisine verilmiş bir hak ve iktidardır. O, varlık üzerindeki egemenliğini sürdürdürebilmek ve bu yöndeki etkinliklerini gerçekleştirebilmek için, en mükemmel bir biçimde yaratılmıştır⁽⁴⁾. İnsan, sahip bulunduğu bu yeteneği

leri sayesinde hem kendisini hem de sosyal çevresindekileri hayat tecrübelerini ve bilgi birikimlerini sonraki nesillere aktararak imkanına sahip tek varlıktır. Başka deyişle, insan, tarihi yapı ve yazan bir varlıktır⁽⁵⁾.

İnsan işte bu yeteneği ve yaratılışındaki tekar duygusu sayesinde sürekli bir değişim

gelişim içindedir. Bunun sonucu olarak da, zaman süreci içerisinde her şey değişmektedir; değişmeden olduğu gibi kalan neredeyse hiçbir şey yok gibidir⁽⁶⁾. Tarihte, insan hayatındaki değişim çok yavaş olmakla birlikte, teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak enformasyonun kolaylaşması sonucu, dünyanın küçük bir kent haline gelmesi sebebiyle, insan hayatındaki bu değişim, günümüzde, dinamik ve hızlı bir hal almıştır.

Ekonomik alanda, fabrikalaşma, bankacılık, sigorta hayata egemen olmuş, işçi sınıfı doğmuş, daha sonra da işçinin yerini robotlar, elektronik aletler almaya başlamış, elektronik haberleşme cihazlarının gelişmesi sonucu internet vasıtasıyla alışveriş imkanı doğmuş, daha önce bilinmeyen pek çok akit şekilleri ve iktisadî kurumlar ortaya çıkmıştır.

Sosyal yapıda meydana gelen değişimler sonucunda, daha önce evinin dışına çıkmayan kadın, çarşıya, fabrikaya, büroya, kısaca iş hayatına girmiş, erkekle yarışmaya başlamıştır. İnsan hakları vazgeçilmez bir esas olarak kabul edilmiş, gerek devletlerarası antlaşmalarda ve gerekse devletlerin iç politikalarında belirleyici bir faktör olarak yerini almıştır. Öğrenim seviyesi yükselmiş, iletişim vasıtalarının gelişmesiyle, insanlar dünyanın öbür ucundaki hadiselerden haberdar olmaya, bunun tabii sonucu olarak da kültürler birbirlerinden etkilenmeye başlamıştır. İlim ve teknoloji, hayatı kolaylaştırmış, daha önce imkansız sayılan pek çok şey imkan dahiline girmiştir.

Siyasi alanda, parlamenter sistemler ortaya çıkmış, demokrasi genel kabul gören bir ilke haline gelmiş, devletin fonksiyonlarının birbirinden ayrılması prensip halini almıştır.

Uluslararası ilişkilerde önemli mesafeler kat edilmiş; daha önceleri ülkeler yayılmacı bir siyaset güderken, barış asıl olarak kabul edilmiş, ülkeler arasındaki mesafeler kısalmış, sanki bütün dünya tek bir ülke haline gelmiştir. Buna paralel olarak da, ilişkiler artarak karmaşık bir hal almıştır.

B. Çevre Faktörü

Toplumsal hayatın farklılaşmasında rol oynayan faktörlerden biri de çevredir. Çevre denilince, sosyal çevre ve coğrafi çevre akla

gelmelidir. Sosyal çevre, toplumun yapısı, kültürü, örf ve adetlerinden; coğrafi çevre de, bölge, iklim, nüfus gibi tabii ortamlardan oluşmaktadır.

İnsan yaşadığı ortamın ürünüdür. İnsan karakteri yaşadığı doğal ve sosyal ortamın oluşturduğu koşullara bağlı olarak biçimlenir.

Değişik coğrafi bölgelerde, değişik iklim koşullarında yaşayan insan topluluklarının, değişik geleneklere, değişik tarihlere ve değişik karakter özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. İbn Haldun, Mukaddimesinde, coğrafi şartların insanın karakterine etkisinin bulunduğunu geniş bir biçimde açıklamaktadır⁽⁷⁾. Bunun sonucunda coğrafi çevrenin değişikliğine bağlı olarak da, farklı bölgelerde değişik sosyal yapılar ortaya çıkmaktadır⁽⁸⁾.

Meydana gelen bu farklı sosyal yapılara göre, farklı düşünce ve değerler gelişmektedir. Bunun neticesinde de, örneğin, aynı olaya gösterilen tepkiler, yöreden yöreye, ülkeden ülkeye farklı olmakta; bazı yöreler için yüz kıyartıcı kabul edilen bir olay, farklı bir yöre için normal kabul edilmekte, hatta göğüs kabartıcı olabilmektedir.

Coğrafi şartlar, insan karakterini etkilemesinin yanında, toplumların ihtiyaçlarını ve önceliklerini de belirlemektedir. Basit bir hayatın hüküm sürdüğü göçebelik, ya da kırsal kesim yaşantısının ihtiyaçları ile kompleks hayatın hakim olduğu şehir hayatı, ya da medenî yaşantının ihtiyaçları farklı olacaktır. Bir bölge için hayati önemi haiz bir şey, başka bir bölge için hiç de önem arz etmeyebilir. Toprakları geniş bir ülkede, az katlı bahçeli binalar tercih edilirken, toprakları az ve nüfusu yoğun olan bir ülkede çok katlı binalar öncelik kazanmaktadır. Etrafı denizlerle çevrili bir ülkede ekonomik faaliyetler ağırlıklı olarak denizcilik ve balıkçılık üzerine yoğunlaşmışken; geniş alanları bulunan kara ülkelerinde ise, tarım ve hayvancılık daha ön plana çıkmaktadır.

Bunun tabii sonucu olarak da, farklı çevrede

yaşayan toplumlar hayatını düzenleyen kurallar da değişik olacaktır. Zira bu kurallar ülkelerin coğrafi konumuna, soğuk, sıcak iklimin olmasına, toprağın verimliliğine, engelli olup olmamasına, genişliğine, halkın yaşam tarzına, halkın eğitimlerine, örf ve âdetlerine, geleneklerine, iktidarın nüfusuna, ticaret hayatına uygun olma

dır⁽⁹⁾.

C. İslâm'ın Değişime Yaklaşımı

Sosyal hayattaki bu kaçınılmaz değişimin yanında, toplumun hayatiyetini devam ettirebilmesi için, sabit değerlerinin bulunması ve bunların muhafaza edilmesi zarurî görülmektedir. Bu itibarla, insanın inandığı yüksek ve sabit değerlerin dejenere olmasını önlemek, onları yaşatarak sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde intikal ettirmek için çeşitli müesseseler kurulmuştur. Ancak, tarihin akışı içinde kurulan birçok müesseseler, ihtiyaca cevap vermediği veya evrensel vasfından yoksun olduğu için yıkılmış, terk edilmiş, çağın gereği olarak yerlerini yeni müesseselere bırakmak zorunda kalmıştır. Bu anlamda değişim, bir yaratılış kanunudur ve değişmeyen hiçbir toplum yoktur. Asıl olan, öze bağlı kalınarak, yüksek ve sabit değerler örselemeden, pürüzlüden bu değişikliğin sağlanmasıdır⁽¹⁰⁾.

Bu bağlamda din, kuvvetli bir sosyal kontrol aracıdır. Din, bazı tavır ve hareketlere bir netlik vererek bunların yapılması fikrini kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde, suç teşkil eden bazı hareketlere de günah fikrini bağlayarak, cezalandırılmayan davranışlardan insanların kaçmalarını desteklemektedir. Bu yolla din, sosyal kontrol araçlarının en önemlilerinden birisi haline almaktadır.

Dinler, teşekküllerinde sosyal düzene karşı bir eleştiri getirmekle birlikte, kendi amaçları ve oluşturdukları sosyal yapının korunması olduğu gibi kalmasını isterler. Bununla birlikte aynı zamanda, yapılacak değişmeye katkıda bulunurlar. Şöyle ki; iman, daima eksik ve yetersiz kurtulmaya teşvik eder. Her yönden kar

lığı aydınlığın kuşatmasını ister. İmanın aslî hüviyeti değişmez ama, kendine yeni ufuklar arar. Manevi iklimden gelen otorite; eksiği tama, sınırlıyı sınırsıza doğru zorlar. Bu dinamik bir tutumdur ve bu haliyle din kendine zarar vermeyen değişmelerin motoru olabilir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, sosyal hareketlilikte dinler, daima denge, istikrar ve emniyet unsuru olmuştur⁽¹¹⁾.

İslâm dini sosyal değişimde toptancı bir yöntem benimsememiştir; ne tamamen değişime karşı çıkmış, ne de her türlü değişimi müspet kabul etmiştir. Bizzat kendisi sosyal değişimin dinamiği olduğu halde, eskiden intikal eden olumlu değerleri muhafaza etmiştir. İslâm'ın, sosyal değişimin dinamiği olarak fonksiyon icra etmesi; dinin oluşum safhasında (vahy döneminde) oynadığı rol ve daha sonraki dönemlerde oynadığı rol olmak üzere iki safhada incelenebilir.

a) Dinin Oluşum Dönemi

İslâm dini; hakkın güçlüye ait olduğunun kabul edildiği, kız çocukların diri diri toprağa gömüldüğü, ahlaksızlık ve fuhşun yaygın olduğu, yapılan zulüm sebebiyle cehalet dönemi diye adlandırılan bir zamanda müşrik bir topluma indirilmiş ve onları tevhid dini etrafında, sevgi, hoşgörü, kardeşlik anlayışı ile bir araya getirmiştir. Allah Teâlâ, "... Allah'ın size olan nimetlerini anın; hani siz düşmanlardınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da, O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz de, sizi oradan kurtardı."⁽¹²⁾ buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi, İslâm dini, bizzat kendisi köklü bir değişim yapmak için gönderilmiştir. Ancak İslâm dini bu köklü değişimin yanında, iyi, güzel ve doğru olanı kabul etmiş, ıslah edilmesi gerekenleri de ıslah etmiştir.

İslâm dininin teşekkül döneminde, toplumda yaşayan gelenekler Kur'an-ı Kerim'de genel olarak, peygamberler geleneği ve atalar geleneği olarak tasnif edilmekte ve iyinin, doğrunun, hakkın temsilcisi olan

peygamberler geleneğinin muhafaza edilmesi tavsiye edilmektedir. Buna karşılık batılın, yanlış temsilcisi olan atalar geleneği yerilmektedir. Yüce Allah, peygamberler geleneğiyle ilgili olarak, "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk deyin"⁽¹³⁾; "De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi."⁽¹⁴⁾; "İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy."⁽¹⁵⁾ buyurmaktadır. Atalar geleneğiyle ilgili olarak da; "Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse?!."⁽¹⁶⁾; "Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin" denildiği vakit, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter" derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?!."⁽¹⁷⁾ buyurmaktadır.

Ayrıca, teşekkül esnasında toplumda mevcut olan ve temelde yanlış olmayan, ıslaha ihtiyaç duyan uygulamaları da reddetmeyip düzenlemeler yaparak kabul etmiştir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, İslâm dini geldiği toplumda köklü bir değişime gitmiştir. Buna mukabil, geleneğin tamamını, başka bir ifadeyle eskiyi de sadece eski olduğu için reddetmemiş; bilakis, seçmeci davranmıştır. Yanlış olanı reddetmiş, iyi olanı kabul etmiştir.

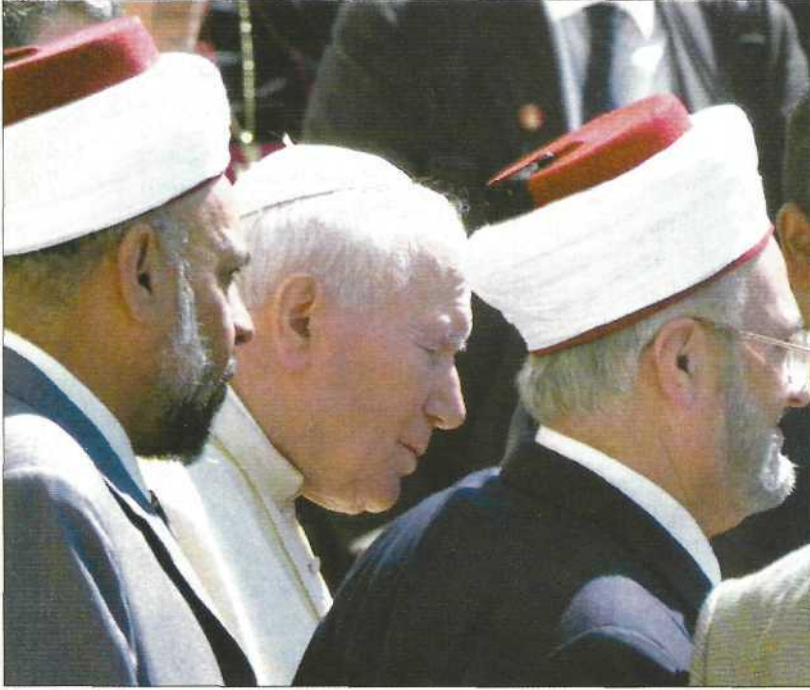
b) Daha Sonraki Dönemler

İslâm, sürekli bir tekamüle inanır ve inananlarından gösterilen hedef doğrultusunda hep ilerlemelerini ister. Çalışmaya teşvik eder ve iki günü eşit olanı aldanmış kabul eder. Hikmeti müminin yitdiği olarak niteler. Evrende bulunan her şeyin insanın emrine amade kılındığını ve

bunların tabiat kanunları çerçevesinde cereyan ettiğini belirtir. Böylece onların ortaya çıkarılmasına ve insanlığın saadetine sunulmasına teşvik eder. İnananları, üzerine yüklediği sorumluluklarla, dünya ve âhiretlerinin imarına sevk eder. İslâm, insanı iyiye ve daha güzele doğru motive eder.

Bir yenilikle karşılaşıldığında, şayet bu yenilik, İslâm'ın getirmiş olduğu ve hakim kıldığı de-

ğer ölçülerine ters düşmüyorsa, dine karşı bir tehdit oluşturmuyorsa, şüphesiz İslâm bu yeniliği kabul eder ve hatta yerine göre teşvik de eder⁽¹⁸⁾.

II. TOPLUMSAL HAYATI DÜZENLEYEN KURALLAR VE DİN

Her canlı gibi, insan da varlığını koruma ve geliştirme duygusuna sahiptir. Bu duygu yaratılışında var olan ve neslinin devamını sağlayan bir olgudur. Ancak, insanın varlığını koruyabilmesi ve geliştirebilmesi, diğer canlıların aksine, bir çok araçları elde etmesine bağlıdır. Halbuki tek başına yaşayan bir insanın bu araçları elde etmesi mümkün değildir. Bu sebeple insan tarih boyunca her zaman toplu halde yaşamıştır. Bazı filozoflar insanı, bu özelliğinden hareketle, toplumsal bir varlık olarak tanımlamışlardır⁽¹⁹⁾.

İnsan toplumsal bir varlık olmakla birlikte, aynı zamanda bencildir. Her insanın tabiatında, kendi çıkarlarını önde tutma, kendisi için uygun

olanı elde etme arzusu bulunmaktadır.

Bunun yanında, nefsanî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İnsan mala aşırı derecede düşkündür⁽²¹⁾, o kadar ki, "şayet iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsü ister, gözünü ancak toprak doyurur"⁽²²⁾.

Bir yönüyle cıvık-yapışkan bir çamurdan (aşâğılık bir sudan, meniden⁽²⁴⁾, topraktan⁽²⁵⁾ yaratılan insan, bir yönüyle de Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek yaratıp⁽²⁶⁾, yer ve göklerdeki her şeyi emri verdiği⁽²⁷⁾ yeryüzündeki halifesidir⁽²⁸⁾. Bu sebeple, iyilik de kötülük de insanın tabiatından uzak değildir.

Netice olarak, toplumu düzenleyen kurallar ve bunların müeyyideleri bulunmamaması halinde, eğitim ve terbiyeden mahrum, yaratılışında hırs ve tamah bulunan bir kişinin hedefi, madde olacağına pahasına olursa olsun kazanmaktır. Başka bir şey düşünmeyecektir. Başkasının duyguları ve haklarını gözetmek söz konusu değilse, kazanmada haram yollara tevessül etmekten, başkalarının haklarını tecavüz etmekten kaçınmayacak, zalim bir kişi olacaktır.

Aynı şekilde, bedeni insana hakim olan cinsel konularda da israf başlamak ve bunda da helal-haram gözetmeden, başkalarının haysiyetini rencide etmek pahasına da olsa, arzusunu gerçekleştirmek için hiç bir şeyden çekinmeyecektir. Bünyeye beden ve bedeni düzenleyen kurallar hakim olduğu müddetçe insan sultasını olacaktır ve keyfini devam ettirebilmek için başkalarının haklarını, hiç aldırmadan ezebilecek, arzularını kendisi arasına giren engelleri yok edebilir. Bu nedenle, başkalarına zulüm etmekten de çekinmeyecektir.

Toplumda her çeşit karakterden insanın bulunması, kuvvet ve zekâ seviyelerinin farklı olması ve yaratılışındaki kendisi için uygun olanı elde etme hırsı toplu yaşamının faydaları yanında bazı mahzurlarını da ortaya çıkarmaktadır. Fertlerin birbirlerine ve topluma, toplumun fertlere karşı hareket tarzları ile birbirleri ile münasebetlerini düzenleyen kaidelerin bulunmadığı bir toplumda düzenden, intizamdan söz edilemez. Bu sebeple, her toplumda, sos-

hayatı düzenleyen din, hukuk, ahlak kuralları gibi normlar ve müeyyideleri bulunmuştur. İşte bunun içindir ki, Allah Teâlâ da ilk insanla birlikte uyulması gereken kuralları Peygamberleri vasıtasıyla bildirmiştir. Son olarak da, Hz. Muhammed'i, peygamberlikle görevlendirerek ilahi mesajlarını insanlığa ulaştırmıştır.

III. ZAMAN VE ŞARTLARIN DEĞİŞMESİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ

Dinî hükümlerin; ilâhî oluşu, İslâm'ın kemale ermesi, ebedi yürürlükte kalmak üzere gönderilmiş olması, bütüncü ve gâyeci özellik taşıması gibi nedenlerle İslâm'da hükümlerin değişmesinin mümkün olamayacağı görüşü ileri sürülebilir. Ancak İslâm dini, değişen hayat şartlarını ve sosyal hayata tesir eden çevre faktörünü dikkate almış, kurallarını ve esaslarını bu doğrultuda tesis etmiştir. Bunun sonucu olarak, her asra ve mekana hitap etme özelliğini kazanan İslâm, bu özeliği sayesinde kazandığı dinamizm ile, çağın getirdiği zorunlu değişikliklere intibak ederek, her zaman insanlığa kurtarıcı bir ışık ve rehber olmuştur.

Toplumsal hayatı düzenleyen kurallardan olan hukuki hükümler, zaman içerisinde mutlaka değişikliğe uğramışlardır. Neredeyse geçmişte mevcut bütün kanunlar değişmiş, yerlerine başka kanunlar konmuştur. Zira kanunlar, ihtiyaçlar doğrultusunda toplum hayatını tanzim etmek için tedvin edilirler; ihtiyaçlar kanunlara uyduurulmaz⁽²⁹⁾. Fert ile Allah arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler çıkarılacak olursa, fertlerin birbiriyle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen İslâmî hükümler, hiç şüphesiz teşri ve tedvin dönemlerindeki ihtiyaçları düzenlemek için konulmuştur. Zaman içerisinde, bu hükümlerin konmasını gerektiren illet değişmişse, ilgili hükümlerin de değişmesi zaruridir.

A. İslâm Dininin Evrenselliği

Hükümlerin değişen zaman ve çevre faktörüne göre değişmesini sağlayan İslâm'ın özelliklerinden birisi evrensel bir yapıya sahip olmasıdır. Daha önce, toplumu düzenleyen kuralların gerekliliği ve bu bağlamda dini hükümlerin lüzumu anlatılırken, Allah Teâlâ'nın bu zarurete binaen ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem ile birlikte ilahî hükümlerini insanlara bildirmeye başladığı ifade edilmişti. Hz. Adem'den sonra, insanların kendilerine indirilen dinleri tahrif ederek yeryüzünde fesat çıkarmaları veya zaman içerisinde

insanların hayat şartlarının değişerek farklı ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine, Yüce Allah yeniden peygamberler göndererek hükümlerini yenilemiştir. En son olarak, Hz. Muhammed'i, peygamberlikle görevlendirmiş ve onun vasıtasıyla ilahi mesajını, son ve kamil din⁽³⁰⁾ olan İslâm'ı insanlığa ulaştırmıştır. Artık ondan sonra, başka bir peygamber gelmeyecektir⁽³¹⁾. Netice olarak, Kur'an-ı Kerim son ilahi kitap, İslâm da son dindir. Böyle olunca, İslâm'ın evrensel olması, dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlara ve kıyamete kadar bütün zamanlara uzanması gerekir⁽³²⁾. Nitekim İslâm'ın temel kaynağı Kur'an'ın mesajları, kıyamete kadar bütün zamanları kapsayacak ve bütün insanları ve hatta cinleri de içine alacak özellik taşımaktadır⁽³³⁾.

İslâm, herhangi bir coğrafya, zaman ve ırk endişesi taşımaksızın bütün beşeriyeti karanlıklardan çıkarıp nura ulaştırmaya taliptir. Yüce Allah, "Ey Muhammed! Bu, Allah'ın izniyle, insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övülmeye layık, göklerde ve yerde olanların sahibi Allah'ın yoluna çıkarman için, sana indirdiğimiz Kitaptır."⁽³⁴⁾ buyurmaktadır.

Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in bütün insanlara gönderildiği bildirilmektedir; "Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bilmezler."⁽³⁵⁾; "Alemlere uyarıcı olmak üzere kulu Muhammed'e hakkı batıldan ayırt eden Kur'an'ı indiren Allah, yücelerin yücesidir."⁽³⁶⁾; "(Ya Muhammed!) de ki: Ey insanlar! Doğrusu ben; göklerin ve yerin hükümranı, kendisinden başka tanrı bulunmayan, hayat veren ve öldüren Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup yazması olmayan Peygamberine –ki o da Allah'a, kelimelerine inanmıştır- inanın; ona uyun ki hidayete eresiniz."⁽³⁷⁾ buyurmaktadır. Hz. Peygamber de, daha önceki peygamberlere verilmeyen beş özelliği sayarken, "Her peygamber yalnızca kendi kavmine gönderildiği halde, ben bütün insanlara gönderildim."⁽³⁸⁾ demiştir.

Bu ayet ve hadisler, İslâm dininin bütün insanlık için gönderilmiş bir din olduğunu belirtmektedir. Netice olarak İslâm, bütün insanlığa ışık tutacak nitelikte ilke ve mesajlar içeren evrensel bir dindir.

İslâm'ın evrensel oluşunun en önemli sonuçlarından biri; hükümlerinin, mümkün olduğunca,

bütün milletler için eşit olmasıdır. Bu sebeple Yüce Allah, hükümleri, milletlere ve adetlere göre değişmeyen, aklın anlayabildiği illetlere bağlamıştır. Değişik asırlarda yaşayan İslâm bilgileri, bu illetleri esas alarak, ayet ve hadis bulunmayan alanlarda, kıyas ve diğer hüküm çıkarma yöntemlerini kullanarak hüküm koymuşlardır.⁽³⁹⁾

İslâm'ın evrensel oluşunun sonuçlarından bir diğeri ise, Kur'an ayetlerinde ve Rasululah'ın hadislerinde küllî kaideler (genel prensipler) verilip, fazla detaya girilmemesidir.⁽⁴⁰⁾ Meselâ, bu meyanda Kur'an-ı Kerim'de, "Allah size kolaylık murat eder, zorluk istemez"⁽⁴¹⁾ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber de, "Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır"⁽⁴²⁾, "Zarar ve zarara karşılık zarar yoktur"⁽⁴³⁾ buyurmuştur.

Dinin evrenselliğinin başka bir sonucu da, her zaman ve ortamda uygulanabilmesi için değişmeye imkan veren ve yeni gelişmeler karşısında başarılı kılan esnek bir yapıya sahip olmasıdır.⁽⁴⁴⁾

B. Esnek Bir Yapıya Sahip Olması

İslâm dinini yeni gelişmeler karşısında başarılı kılan, ortaya çıkan durum ve şartlara intibakını sağlayan en önemli özelliği esnek bir yapıya sahip olmasıdır. Hükümlerin esnek bir yapıya sahip olması, değişmeyen ana prensiplerin, farklı zaman ve zemine göre farklı şekiller alması demektir.

İslâm'da dini hükümlerin esnekliği, hiçbir zaman onun laçkalığı, değişmez özünü zedeleyecek bir şekilde her türlü oynamalara müsait olması

anlamına gelmez. Aksine, İslâm'ın yeni olayları karşılama, onları yerlerine oturtmada üstün bir kabiliyete sahip olması dinin ideal bir şekilde tatbik edilmesinin tek bir şekle münhasır olmayıp, sürekli gelişme ve genişleme kabiliyetine sahip bulunmasıdır.⁽⁴⁵⁾

İslâmî hükümlerin esnekliği, hiçbir zaman onun "değişmezliği ve ebedi yürürlüğü" ilkelerine ters düşmez. Esneklik kavramı, "değişmezlik öz"ün, farklı ortamlara göre farklı şekiller alması"nın temin eden bir özelliktir. Bir örnekle açıklamak gerekirse; suyun özünden, fonksiyonunda hiçbir şey kaybetmeden, kabına göre şekil alabilmesi esnek bir yapıya sahip olmasındandır. Isınma sıfırın altına düşmesinde donması, 100 c° nin üstüne çıktığında kaynayıp buharlaşması da, İslâm'daki zaruret hali için örnek olarak verilebilir. Görünüşte şekil değiştirmesi, hatta geçici olarak buz veya gaz haline dönüşmesi onu "su" olmaktan çıkarmadığı gibi, dini hükümlerin zamanın ve çevrenin şartlarına göre değişiklik, başka bir deyişle uyum göstermesi, İslâm'ın değişmesi anlamına gelmez.⁽⁴⁶⁾

Dini hükümlerdeki bu esnekliği sağlayan niteliklerden birisi, Yüce Allah'ın, kuralları koyarken, her toplumun zaman ve zemine göre ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir hareket alanı tayin etmek için bilinçli boşluklar bırakmasıdır. İslâm dini, hükümlerde hiçbir şekilde çerçeve boşluğu yer vermezken, detaylar konusunda bilinçli boşluklar bırakmış; milli örf ve âdetlere, zaman ve mekana büyük bir alan ayırmıştır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim⁽⁴⁷⁾ ve Hz. Peygamber çok soru sorulmasını yasaklamışlardır.⁽⁴⁸⁾ Çünkü detaya ağırlık sorular üzerine teşri kaynağından verilecek cevaplar bağlayıcı olacak ve hükümlerdeki esnek yapıyı daraltacaktır.

İslâm'da dini hükümlerin esnekliğini gösteren, başka bir deyişle yeni gelişmeler karşısında yeni tavırlar belirlenip bazı değişikliklere müsade maha edildiğini gösteren bir özellik de, zaruret hali, özür, ihtiyaç gibi insanların ve toplumların karşılaştıkları olağanüstü durumları dikkate alarak bu durumlarda güçlüğü kaldıracak, kolaylık sağlayacak ve bazı mükellefiyetleri hafifletecek istisnai kaideler vazetmesi, insanların örf ve adetleri dikkate alması ve maslahata riayet etmesidir.⁽⁴⁹⁾

C. Hükümlerin Değişmesi

İslâm dininin açıklanan bu yapısı her zaman ve zemine uymasına imkan sağlamaktadır. Şöyle

le ki, hükümler, genel maslahat, genel hayır ve genel kolaylık prensibine dayalıdır. İnanç ve ibadetler dışında kalan dünyevi muameleler, insanların dünyadaki maslahatlarına mebnî, gayeleri akıl ile anlaşılabilir hükümlerdir. Bu da menfaatlerin celbi mefsedetlerin def'i şeklinde ifade olunabilir⁽⁵⁰⁾. Başka bir deyişle faydalı şeylerin helal, zararlı, kötü şeylerin de yasak olmasıdır⁽⁵¹⁾.

Toplumların durumlarının tarih içerisinde değiştiğinde şüphe yoktur. Pek tabiidir ki, toplumların durumlarının değişmesiyle, maslahatları da değişecektir. Dünyaya ilişkin hükümlerin temelini ve gayesini maslahatların teşkil ettiği göz önünde bulundurulunca, hükümlerin zamanın değişmesiyle değişeceği, toplumun durumu göre şekilleneceği açıktır.

Bu kural Mecelle'de "ezmanın tagayyürüyle ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz"⁽⁵²⁾ şeklinde ifade edilmiştir. Buna, sosyal ve kültürel çevrenin değişmesiyle de hükümlerin değişebileceğinin eklenmesi yerinde olur⁽⁵³⁾. Yani, zamanın ve ortamın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi kaçınılmazdır.

Hak Dini Kur'an Dili isimli eserin müellifi Merhum Hamdi Yazır, konuyla ilgili açıklamalarında şöyle demektedir:

"Hz. Peygamber, sözlü ve fiilî olarak ilâhî hükümleri tebliğ ederken, aleme en yüksek bir siyaset dersi de vermiş ve zaman, mekan ve durumun gereğine uygun amelî hükümleri tebliğ ve icrâ etmişlerdir. Bu da İslâm dininin her zaman ve mekanda herkes için genel prensipler koyan hak din olmasının neticelerinden biridir. (...) İslâm dini hem koruyucu, hem de değişme kanununu içerir. (...) Genel olarak alemin cereyanı, özel olarak da insan hayatı, bir taraftan istikrar ve koruyucu; diğer taraftan bırakma ve değişim kanunları içinde yürür. Bunların biri illet ve sebebin bulunmasıyla sebat ve devama; diğeri de gelişme ve seçim ile olgunlaşmaya yöneliktir. Bu sebeple, muhafaza kanununa dayanmayan din, din değildir. Değişim kanununu ihtiva etmeyen din de kamil ve umûmi değildir. İslâm dini ise, her ikisini de ihtiva etmektedir."⁽⁵⁴⁾

Hz. Peygamber'in, hüküm verirken içinde bulunduğu ortamı ve şartları dikkate alması, zaman ve zemine göre hükümlerin değişebileceğinin delilidir. Allah'ın Elçisi pek çok hadislerinde, "şöyle şöyle olmasaydı, şunu yapardım" veya "şöyle şöyle olsaydı bunu yapmazdım" dediği

vakidir. Bu da açık bir şekilde göstermektedir ki, hükümlerin konulmasında mevcut şartlar gözetilmektedir ve bu şartların değişmesiyle hükümlerde de değişiklik olabilecektir.

Bu değişiklikleri birkaç örnekle açıklayacak olursak; basit bir hayatın hüküm sürdüğü göçebelik, ya da kırsal kesim yaşantısının ihtiyaçları ile kompleks hayatın hakim olduğu şehir hayatının ihtiyaçları birbirinden farklıdır. Bu sebeple, mezheplerin teşekkül döneminde, sade, basit bir hayatın hüküm sürdüğü Medine'de, ihtiyaçlara rivayet edilen Hz. Peygamber'in sünnetleri ve ashabın görüşleri yeterli olurken; çeşitli kültür ve medeniyetlere beşiklik yapan Irak'da, bunların yanında ağırlıklı bir şekilde içtihadı baş vurma gerekmıştır. Aynı şekilde sulama ve haraç hukukunun, Dicle ve Fırat'ın aktığı Irak'ta gelişmesi, çevre faktörün ne derece etkili olduğunu göstermektedir.

Başka bir örnek verilecek olursa, İmam Şafîî, Irak'ta vermiş olduğu bazı hükümleri, Mısır'a gittikten sonra değiştirmiştir. Zira, Irak'ta eski (kadim) mezhebi olarak adlandırılan bu hükümleri oranın şartlarına göre vermiştir. Mısır'daki şartların oradakinden tamamen farklı olduğunu görünce, önceki görüşünden vazgeçerek yeni (cedid) mezhebi diye isimlendirilen hükümlerini vermiştir⁽⁵⁵⁾. Bu da açıkça göstermektedir ki, şartların değişmesiyle hükümler değişebilecektir. Ayrıca çevre faktörünün, bir müçtehidin kendi doktrininde değişikliklere neden olacak ölçüde güçlü olduğu göz önünde bulundurulursa, bunun asırlar boyu sürecektir zaman faktörü ile birleşmesi durumunda, değişimin zarurî olduğu açık bir şekilde ortaya çıkar. Artık dünden tamamen farklı olan günümüzde, dünkü durum için yeterli olan hükümleri kafi görmek, ya gerçekleri görmemek, ya da göre göre inat etmek olur.

Zamanın ve çevrenin şartlarına bağlı olarak hükümlerin değişmesinde etkin rolü içtihat müessesesi oynamaktadır. İctihat, hükme ulaşmak için azami gayretin sarf edilmesi anlamına gelmekte olup, kıyas, istihsan, maslahat prensibi gibi hüküm çıkarma yollarını içine almaktadır. İslâm'ın çağlara hitap etmesi, hiç şüphesiz bu müessesenin işlerliğine bağlıdır.

Mezhep imamları gibi mutlak müçtehit olmak için ileri sürülen şartların günümüzde bir kişiye bulunması zor görülmeyle birlikte, içtihadın tecezzi edebileceği, yani bir kişinin belli konular-

da müctehit seviyesine yükselmesi kabul edilince ve günümüzdeki araştırma sonuçları ve teknolojik imkanlar göz önünde bulundurulduğunda, gerekli İslâmî ilimler ile iktisat, hukuk, sosyoloji, psikoloji, tıp gibi yardımcı ilimlerin bir veya birkaçında mütehasıs kişilerden teşekkül edecek "İçtihat şurası" ile bu şartlar mükemmel yakın bir şekilde tahakkuk edebilir.

IV. DİNİ HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİNİN SAHA VE BOYUTLARI

İslâm'da dinî hükümlerin değişmesinden kastedilen mana daha çok, hakkında nass bulunsun bulunmasın, herhangi bir konu ile ilgili hüküm ya da uygulamada, zaman süreci içerisinde gözlenen değişiklikler ve farklılıklardır. Dinî hükümlerin değişebileceği kabul edildikten sonra, bu değişikliğin hangi alanlarda ve boyutunun ne olacağı problemi karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bir kısım alimler yasama ruhu dışında kalan, fiili yasama ile ilgili, yani, genel prensipler dışındaki dünyevî işlerle ilgili bütün hükümlerde değişiklik olabileceğini söylerken, başka bir grup ise, değişikliğin sahasını oldukça daraltmaktadır. Ayrıca bunların görüşleri arasında orta yolu tutan mutedil başka bir grup daha bulunmaktadır. Aşırılıktan ve donukluktan uzak olan bu görüşün, İslâmî hükümlerin hayatiyetini garanti etmesi ve her asrın ihtiyacına cevap verebilecek bir özelliğe sahip olması sebebiyle, tercihe şayan görülmektedir. Buna göre değişimin saha ve boyutları şöyle açıklanabilir:

Dini hükümlerin değişmesinin alanı ve boyutuna geçmeden, öncelikle şunun açık bir şekilde belirlenmesi gerekir: Dinî hükümlerin değişmesinden, İslâm'ın değişmesi anlaşılmalıdır. İslâm ve getirdiği ana prensipler, yani öz değişikliğe uğramadan kendini muhafaza eder. Buna mukabil, içtihât ile elde edilen hükümler ile zaman ve şartların değişmesiyle değişebilen gerekçelere dayalı hükümler, gerektiğinde yeni içtihâtlarla değişebilir. Ayet ve hadislere dayalı hükümlerde, yalnızca modern normlara ve değerlere ters düştüğü için değiştirilemez; ancak din bu hükümleri koyarken gözetilen maslahat (fayda, gerekçe) ortadan kalkmış ise hükümler değişebilir.

Ayrıca bu değişim nesih anlamında bir değişiklik değildir; bilakis belli şartlarda uygulanması istenen bir hükmün o şartlar bulunmadığı için uygulanmaması demektir. Daha önceki şart geri

döndüğünde, eski hüküm tekrar yürürlüğe girecektir. Mesela, zekat ayetinde zekat verilecekleri arasında "kalpleri İslâm'a ısındırılanlar" da sayılmaktadır. İslâm'a insan kazandırmak ve tehlikeleri önlemek maksadıyla bu kimselere zekat verilmesi meşru kılınmıştır. Hz. Ömer, İslâm'ın güçlenmesi ve yayılması üzerine söz konusu gerekçe ortadan kalktığından, bu kimselere zekatın hisse vermemiştir. Bu, söz konusu kişiler zekat verilebileceğini belirten ayetin neshi anlamına gelmez. Bilakis, eski şartların geri dönmesi halinde, bunlara yine zekat verilebilir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu açıklamadan sonra hükümlerin değişmesinin alanı ve boyutu üzerinde durabiliriz. İslâm dininde mevcut hükümler; itikat, ibadet, ahlak ve muamelat olmak üzere dörde ayrılabilir. Bunların her birinin değişim karşısındaki konumu farklıdır.

1. İtikatla İlgili Hükümler

İslâm'da itikatla ilgili hükümlerde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Şöyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatı ile vahiy son bulmuş ve din de kemale ermiştir. İnanç esaslarında ve inanılması gereken hususlarda da herhangi değişiklik olmamaktadır. Bu sebeple, itikatla ilgili hükümlerde herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Belki, zamanın geçmesi, ilim ve fennin ilerlemesi sonucunda, bu esasların takdimi, ele alınışı veya metotta değişiklik olabilecektir. Fakat bunlar hükümlerin değişmesi anlamını taşımadığından, itikatla ilgili hükümlerde değişiklikler bahsedilemez.

2. İbadetler ve Ahlakla İlgili Hükümler

İbadet ve ahlakla ilgili hükümler, insanın Allah ile ilişkilerini düzenleyen ve manevi olgunluğa eriştirmek için konulan hükümler olup, tamamen insan fitratıyla alakalıdır. İnsan fitratında bir değişiklik olmadığına göre, insanla Allah arasındaki ilişkileri düzenleyen ibadetlerle ilgili hükümlerin değişmesine de gerek yoktur. Bunların insanların nefislerini arındırmaları, ruhî tekâmülleri için her zaman ve mekanda muhafaza edilmesi zarûreti vardır.

Başka bir yönden ibadetler, illetleri akıl ile anlaşılmayan hükümlerdendir. Bu sebeple, ibadetler konusunda akıl yürütmek yerine, Yüce Allah tarafından nasıl yerine getirilmesi istenmişse o şekilde ifa edilmesi gerekir. İbadet konularında yapılacak her yenilik bidattir ve merdûdur⁽⁵⁶⁾

Bununla birlikte, ibadetlerin uygulamalarında zaman ve mekanın etkisi olabilmektedir. Meselâ, günde beş vakit kılınan namazlar, kutup bölgelerinde vakit oluşmadığı için en yakın yere kıyasla takdir edilerek kılınacaktır. Ya da, zaman içerisindeki gelişmeler sonucunda, farklı uygulamalar olabilir. Mesela, ezan okunmasında hoparlörlerin kullanılması veya güncel bir konu olarak, hayvan kesiminde, acısını azaltmak maksadıyla narkozla bayıltılması veya öldürmeyecek derecede şoklama yapılması uygulamalardaki gelişmelerdir. Ancak bunlar hükmün aslıyla ilgili olmadığı gibi, hükümdeki değişiklik olarak da algılanmaması gerekir.

3. Helaller ve Haramlar

İslâm'da helal ve haram kılma yetkisini sadece Allah'a tanımıştır⁽⁵⁷⁾. Bu sebeple Kuran, kendisinde bu yetkiyi görenleri tanrılık iddiasında bulunmakla nitelemiştir⁽⁵⁸⁾, haramı helal, helalı haram kılmayı şirkle eş tutmuştur⁽⁵⁹⁾. Helal ve haram konusundaki hükümler, genelde taabbûdi olup, değişikliğe kapalıdır. Bu sebeple, tıbbî kontrolden geçirilerek domuz etinin helallğine hükmedilemez. Aynı şekilde, vücuda zarar vermeyecek ölçüde alkol almak caizdir denilemez.

Haramlar nasslarla, yani Kur'an-ı Kerim ve hadislerle belirlenmiştir. Bunların dışında kalanlar ise, "Eşyada asl olan ibahadır"⁽⁶⁰⁾ genel kaidesi gereğince helal olacaktır. Bu anlayış, İslâm hukukuna büyük esneklik kazandırmaktadır. Hakkında nass bulunmayan şeyleri bu kaide doğrultusunda helal kabul edilmesi, gerek Hz. Peygamber döneminde bilinmeyen ve gerekse daha sonra zaman içinde ortaya çıkan ve çıkacak yiyecek, içecek vb. maddelerin alınmasında kolaylık ve genişlik sağlayacaktır. Ancak burada, nassla haram kılınan şeylerin türünden olanların bu kaidenin dışında kalacağına hatırlatılmasında yarar vardır. Mesela, Hz. Peygamber döneminde bulunmayan uyuşturucu maddelerin, hiçbir zaman bu kaide sebebiyle helal olduğu ileri sürülemez.

4. Muâmelât ile ilgili hükümler

İnsanların birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen, dünyaya ilişkin işlemleri tanzim eden hükümlere muâmelât denilir. Dini hükümlerin değişmesi genelde muâmelât sahasında olmaktadır. Muâmelâtla ilgili hükümler, genel teşrî getiren ve uygulama mahiyetinde

olan; makâsıddan (amaç) olan veya vesâilden (araç) olan; illetleri tespit edilen hükümler veya edilemeyenler şeklinde tasnif edilerek ele alınacak ve durum değerlendirmesi yapılacaktır.

a) Genel teşrî getiren hükümler

Dini hükümler; genel teşrî getiren ve özel teşrî getiren hükümler şeklinde iki gruba ayrılabilir. Genel teşrî getiren hükümler, zamana, mekana, herhangi bir millet, örf veya adete göre farklılık arz etmez. Başka bir deyişle genel teşrî getiren hükümler, evrensel niteliğe sahiptirler. Özel teşrî getiren hükümler ise, çoğu zaman ilgili olduğu olaya ait olur ve değişebilirler.

Bu sebeple, her iki türden ahkâmın birbirine karıştırılmaması gerekir. Kur'an ve hadiste yer alan bir hükmü, zaman ve mekan kayıtlarından uzak ortamı dikkate almadan, özel çözümlerle ilgili olabileceğini göz önünde bulundurmadan bütün hükümleri eşdeğerde tutmak sıkıntılara sebep olabileceği gibi, dinin ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalmasına da neden olur. Bu konuda bir örnek verecek olursak; avret yerlerinin örtülmesi ile ilgili nass, genel teşrî nitelikli bir hükümdür. Bu hüküm herhangi bir millete, örf âdet, zaman veya mekana özgü değildir⁽⁶¹⁾. yetteki "cilbâb"⁽⁶²⁾ kelimesi ise Arap âdetinde, kadınların dışarı çıkarken üzerlerini nealdıkları kıyafet olup özel hüküm mahiyetini taşımaktadır. Buna göre, her devir ve bölgede örtünmek farz iken, cilbab örfü göre değişebilir.

b) Makâsid (Amaç) ve Vesâilden (Araç) olan hükümler

İslâm dininde hükümlerin makasid (amaç) ve vesâil (araç) şeklinde ay-

Dinî hükümlerin değişmesinden, İslâm'ın değişmesi anlaşılmalıdır. İslâm ve getirdiği ana prensipler, yani öz değişikliğe uğramadan kendini muhafaza eder. Buna mukabil, içtihat ile elde edilen hükümler ile zaman ve şartların değişmesiyle değişebilen gerekçelere dayalı hükümler, gerektiğinde yeni içtihatlarla değişebilir. Ayet ve hadislere dayalı hükümler de, yalnızca modern normlara ve değerlere ters düştüğü için değiştirilemez; ancak din bu hükümleri koyarken gözetilen maslahat (fayda, gerekçe) ortadan kalkmış ise hükümler değişebilir.

rıma tabi tutulabilir. Bizzat kendilerinde bulunan maslahat veya mefsetden dolayı elde edilmesi ya da uzaklaştırılması amaçlanan şeylere makâsîd denir. Vesâil ise; amaç olan hükümlerin gerçekleştirilmesi kendilerine bağlı olan şeylere denir. Başka bir deyişle vesâil makâsîd için vardır. Örnek vermek gerekirse, namaz kılmak maksat, namaz için abdest vesiledir.

Makâsîttan olan hükümler değişmez, sabit bir görünüm arz eder. Vesâilden olan hükümler esnek bir yapıya sahiptir⁽⁶³⁾. Buna göre, değişiminin sahasını, vesâil türünden hükümler oluşturmaktadır.

Örneğin; rehin akdinde, rehin verilen şeyin "kabz" edilmesi (teslim alınması) şartı getirilmiştir.⁽⁶⁴⁾ Bu hüküm makâsîd - vesâil açısından değerlendirildiğinde, alacağın güvenceye alınması maksat, rehinin teslim alınması ise vesile hükmündedir. Asıl maksat hükümde, zaman ya da mekanla herhangi bir değişikliğin olması söz konusu değildir; her zaman alacağın teminatı için rehin alınabilir. Ancak, rehinin teslim alınması zamanın değişmesiyle değişebilir. Şöyle ki, âyetin nâzil olduğu dönemlerde tescil müessesesi bulunmamaktaydı. Günümüzde ise, ayetteki maksadın en güvenilir bir şekilde gerçekleştirebilmesine yarayan tapu ve tescil müesseseleri bulunmaktadır. Dolayısıyla âyetteki "teslim alınmış" kaydı başka bir vesile türüyle yerine getirilmiş olacaktır.

c) Ta'lil edilen hükümler - Ta'lil edilemeyen hükümler

Dinî hükümler, ta'lil edilip edilememe açısından iki kısma ayrılmaktadır:

1) İletî akıl yoluyla kavranabilen hükümler

2) İletî akıl yoluyla kavranamayan hükümler

Bu ayrımında birinci kısımda yer alan hükümler genelde değişmeye açık, ikinci kısmı teşkil eden ta'abbudî hükümler ise, değişmeye kapalıdır⁽⁶⁵⁾. Ta'abbudî hükümlerin sahasını genellikle, ibadetler-

le; hadler, kefaretlar, mirastaki nispetler gibi belirli bir miktarla belirlenmiş hükümler teşkil etmektedir. Helal ve haram konuları da bu kısma da değerlendirilebilir.

İletleri anlaşılabilen hükümler konusunda değişim ise, illetin bulunup bulunmamasına bağlıdır. Usulde "hükümler illetleri ile birlikte vardır, illetin var olması ile var olurlar, illetin yok olmasıyla da yok olurlar," kaidelerinin kabul edilmesi⁽⁶⁷⁾. Dünyevî işlemlerle ilgili dini hükümler, çok azı müstesna, akılla anlaşılabilen illet üzerine bina edilmiştir. Bu hükümler, insanların maslahatlarına, ihtiyaçlarına ve adetlerine yönelik olup illetlerinin bulunmasıyla hüküm sâlih, illetlerin bulunmamasıyla da yok olurlar. Umumi maslahatlar ihtiyaç ve zaruretlere göre değişeceği, ortamın, zamanın, durumun ve adâletlerin değişmesinden etkileneneğinden, zaman, mekan ve durumun değişmesiyle, bunlara dayalı, hükümler de değişebilecektir.

SONUÇ

İslâm dini, her asrın ve her coğrafyanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek evrensel bir dindir. Bunun için gerekli olan kaynak zenginliğine sahiptir. Kaynaklar ilâhî ve değişmez olma vasıfı yanında esnek bir yapıya sahiptirler. Kaynakları zamana ve ortama göre anlama ve yorumlama için gerekli içtihat müessesesi bulunmaktadır. İslâm'ın çağlara hitap etmesi, bu müessesenin işlerliğine bağlıdır. Dini hükümler dar kalmaları sıkıştırılabilecek donuk kaideler değildir. Bilakis bu hükümler zaman ve şartların değişimine uyum sağlayan esnek bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle zamanın değişmesiyle hükümler de değişir.

İtikat, ibadet ve ahlak ile ilgili dini hükümler de değişme söz konusu değildir. Değişim ancak muamelat adı verilen dünyevî işlemlerle ilgili hükümlerde geçerlidir. Bu alanda değişim, hükümlerin genel prensipler koyup koymaması maksat veya vesile olması; illetinin bilinip bilinmemesi gibi kriterler esas alınarak değerlendirilir. Zamanın ya da şartların değişmesiyle hükümlerde de değişikliğe gidilebilir. Merhum Mehmed Akif'in

Doğrudan doğruya Kur'an'ın alıp ilhamı Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı Beytinden kastettiği de bu olsa gerektir.

Dini hükümler dar kalıplara sıkıştırılabilecek donuk kaideler değildir. Bilakis bu hükümler zaman ve şartların değişmesine uyum sağlayan esnek bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle zamanın değişmesiyle hükümler de değişir.

(1) Şener, Sami, "Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 98.

(2) Bkz. Erdoğan, Mehmet, "Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 29-30.

(3) İbn Haldun, Mukaddime, s.24

(4) Tîn, 95/4.

(5) Bkz. Kaya, Mahmut, "Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 1-4.

(6) Hatiboğlu, Mehmet S., "İslâm'ın Aktüel Değeri Üzerine", İslâmî Araştırmalar, Sayı 1, s.12; Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 15.

(7) İbn Haldun, Mukaddime, 82-120

(8) Öktem, Niyazi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi, 282.

(9) Öktem, Niyazi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi, 284.

(10) Bkz. Kaya, Mahmut, "Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 1-4.

(11) Bkz. Erdoğan, Mehmet, "Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 30-31.

(12) Âl-i İmran, 3/103.

(13) Bakara, 2/136; Âl-i İmran, 3/84.

(14) Âl-i İmran, 3/95.

(15) En'am, 6/90.

(16) Bakara, 2/170.

(17) Maide, 5/104.

(18) Bkz. Erdoğan, Mehmet, "Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 37-38.

(19) Edis, Seyfullah, Medenî Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Ankara 1987, 4-5.

(20) Âl-i İmran, 3/14

(21) Âdiyat, 100/8; Fecr, 89/20.

(22) Müslim, Camiu's-Sahih, Zekât, 116, 119; Buharî, Camiu's-Sahih, Rikak, 10; Et-Tirmizî, Sünen, Menakib, 32, 64; Dârimî, Sünen, Rikak, 2; İbn Haleb, Müsned, V/117, 131, 132, 319.

(23) Sâffât, 37/11.

(24) Mürselat, 77/20.

(25) Hacc, 22/5.

(26) Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

(27) Lokman, 31/20; Casiye, 45/13.

(28) Bakara, 2/30; Fatur, 35/39.

(29) Hatiboğlu, Mehmet S., "İslâm'ın Aktüel Değeri Üzerine", İslâmî Araştırmalar, Sayı 1, s.12; Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 15.

(30) Maide, 5/3.

(31) Ahzâb, 33/40.

(32) Âl-i İmrân 3/19, 83, 85; Sebe', 34/28.

(33) Rahman, 55/31-35.

(34) İbrahim, 14/1.

(35) Sebe, 34/28.

(36) Furkan, 25/1.

(37) A'raf, 7/158.

(38) Buharî, Cami', Teyemmüm, 1; Nesâî, Sünen, Gusül, 26.

(39) Tahir b. Aşur, İslâm Hukuk Felsefesi, İstan-

bul 1988, 100-101.

(40) Tahir b. Aşur, İslâm Hukuk Felsefesi, 101.

(41) Bakara, 2/205.

(42) Buharî, Cami', Hudud, 9; Müslim, Cami', Hacc, 147.

(43) Malik, Muvatta, Kada, 26.

(44) Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 37 vd.

(45) Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 38.

(46) Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 38.

(47) Maide, 5/101.

(48) Buharî, İ'tisam, 3; Müslim, Fezail, 130, 132, 133; Ebu Davud, Sünnet, 6.

(49) Karaman, Hayrettin, "Adet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I/371 vd.; Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 63-80.

(50) İbn Kayyim el-Cevziyye, İlamu'l-Muvakki'in, c.3, s.1.

(51) İsnevi, Şerhul'l-Minhac, c.3, s.108.

(52) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Madde: 39.

(53) Mahmesanî, Subhi, Felsefetü't-Teşri' Fi'l-İslâm, s.173.

(54) Yazır, M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, III/1747-1748 (Sadeleştirilerek alınmıştır.)

(55) Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 18.

(56) Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/310; Şatıbî, İ'tisâm, II/135 vd.

(57) Bkz. En'am, 6/119; Şûrâ, 42/21; Yûnus, 10/59; Nahl, 16/116.

Not: Hz. Peygamber'in de, altının, ipeğin erkeğe haram kılınması, hala ile evlenmenin yasaklanması gibi bazı şeyleri haram kıldığı bilinmektedir. Ancak bunlar, ya Allah Tela tarafından Hz. Peygamber'e bildirilen şeylerdir; ya da vahiy döneminde olduğu için, Cenab-ı Hakkın denetimi altındadır. Dolayısıyla, bu hususlar, helal ve haram kılma konusunda sadece Allah Tealâ'nın yetkili olduğu inancına halel getirmez.

(58) Tevbe, 9/31.

(59) Mâide, 5/103-104.

(60) Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nazâir, 66; İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nazâir, 73; Bilmen, İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, I/298.

(61) Bkz. Erdoğan, 123.

(62) Ahzâb, 33/59.

(63) Kardâvî, Şeriatü'l-İslâm, 22; Kardavî, el-Hasâis, 216; Erdoğan, 110.

(64) Bakara, 2/283.

(65) Erdoğan, 115.

(66) İbn Abdisselam, Kavâid, II/75; Şatıbî, İ'tisâm, II/132; Şatıbî, el Muvâfakât, II/300; Suyûtî, Eşbâh, 421; Hallâf, Masâdir, 26; Devâlibî, Medhal, 386; Şelebî, Ta'lîlu'l Ahkâm, 296.

(67) Es-Serahsi, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, El-Usûl, c.2, s.174-183; Ez-Zerkâ, Mustafa, el-Medhal, c. 2, s.905; Zeydân, A., Fıkıh Usûlü, 82; Şaban, Zekiyüddin, Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî, s. 140.

(68) İzzuddin b. Abdisselam, Kavaidü'l-Ahkam, c.2, s.4.